

**OTA-ONANING TARBIYA USLUBLARI VA BOLALARDA XAVOTIR
DARAJASI O'RTASIDAGI KORRELYATSIYA**

Xakimova Sarvinoz Sharifjon qizi

Namangan davlat Pedagogika instituti magistranti

Email address: hakimovasarvinoz140@gmail.com

**MAQOLA
MALUMOTI**

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 23.04.2026

Revised: 24.04.2026

Accepted: 25.04.2026

KALIT SO'ZLAR:

*tarbiya uslubi,
xavotir, maktabgacha
yosh, emotsional
rivojlanish, ota-ona,
psixologik farovonlik,
avtoritar, demokratik va
liberal uslublar*

Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda ota-onaning tarbiya uslublari va ularning xavotir darajasi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik masalasi ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda ota-onaning avtoritar, demokratik va liberal tarbiya uslublari bolalarning emotsional holatiga, xususan, xavotir darajasiga qanday ta'sir ko'rsatishi empirik ma'lumotlar asosida o'rganiladi. Tadqiqotda Diana Baumrind metodikasi, kuzatuv, suhbat va so'rovnomalardan foydalanildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, tarbiya uslubi bolalarning psixologik farovonligida muhim determinant hisoblanadi.

Kirish. Maktabgacha yosh davri bola shaxsining shakllanishida eng muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Aynan shu davrda bolada emotsional barqarorlik, ijtimoiy moslashuv va o'zini anglash kabi psixologik xususiyatlar rivojlanadi. Bolaning psixologik rivojiga ta'sir etuvchi asosiy omillardan biri bu — oilaviy muhit va ota-onaning tarbiya uslubidir. Maktabgacha yosh davri 3-7 yosh oraliq'ini qamrab oluvchi ilk ijtimoiy muhitdir. Maktabgacha ta'lim bolaning intellektual, ijtimoiy va ma'naviy rivojlanishida hal qiluvchi bosqich hisoblanadi. Shu bois, so'nggi yillarda ushbu sohada qamrovni kengaytirish, ta'lim

sifatini oshirish va xususiy sektor ishtirokini rag'batlantirish bo'yicha izchil islohotlar amalga oshirildi. Natijada mamlakatimizda maktabgacha ta'lim bilan qamrov 78 foizga yetdi.⁸⁶

Prezident Shavkat Mirziyoyev Xalqaro xotin-qizlar kuniga bag'ishlab o'tkazilgan tantanali marosimda shunday fikrlarni aytib o'tdilar:

“Biz yaqin 4-5 yilda yurtimizdagi bog'cha yoshidagi barcha bolalarni maktabgacha ta'lim muassasalariga to'liq qamrab olish vazifasini o'z oldimizga maqsad qilib qo'yganmiz. Bu – bizning ayollarimiz, bolalarimiz oldidagi qarzimiz, kerak bo'lsa, kelajak oldidagi muqaddas vazifamiz va biz uni albatta ado etamiz”, - deya yuksak masad jam bo'lgan fikrlari bilan yosh avlod kelajagini ta'minlash har birimizning ustuvor vazifamiz ekanini ta'kidlaydi Shavkat Mirziyoyev.

Bu g'oya zamirida jamiyat taraqqiyoti, avvalo, sog'lom, bilimli va barkamol avlodni voyaga yetkazish bilan chambarchas bog'liqligi mujassamdir. Zero, bolalarning jismoniy va psixologik rivoji, ularning ta'lim-tarbiyasi uchun yaratilayotgan shart-sharoitlar kelajak poydevorini belgilab beradi. Ayniqsa, maktabgacha yosh davridan boshlab bolalarda mustahkam psixologik barqarorlik, ijtimoiy moslashuv va intellektual salohiyatni shakllantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda.

Shu nuqtai nazardan, ota-ona, ta'lim muassasalari va jamiyatning uzviy hamkorligi asosida bolalarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning qobiliyatlarini rivojlantirish va sog'lom muhitda tarbiyalash bugungi kunning dolzarb vazifasidir. Chunki bugungi yosh avlod — ertangi kunning bunyodkori, jamiyat taraqqiyotining asosiy harakatlantiruvchi kuchidir.

Zamonaviy psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, noto'g'ri yoki nomuvofiq tarbiya uslublari bolalarda turli psixologik muammolar, jumladan, yuqori darajadagi xavotir (anxiety)ni yuzaga keltirishi mumkin. Xavotir esa bolaning kundalik faoliyati, o'yin jarayoni va ijtimoiy munosabatlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, ota-onaning tarbiya uslublari va bolalardagi xavotir darajasi o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish dolzarb ilmiy masalalardan biridir.

Natija va muhokamalar. Maktabgacha yosh davri bola psixikasining shakllanishida eng muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Bu davrda kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanish jarayonlari tez sur'atlarda kechadi. Bolaning dunyoni anglash, muloqot qilish va o'zini ifodalash qobiliyatlari aynan shu davrda shakllanadi. Shu bois bolalar psixologiyasini ilmiy jihatdan tushuntirishda Jean Piaget va Lev Vygotskiy nazariyalari asosiy o'rin tutadi.

⁸⁶Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish masalalari. <https://president.uz/oz/lists/view/8903>

Ushbu ikki yondashuv bola rivojlanishini turlicha izohlasada, zamonaviy psixologiyada ular bir-birini to'ldiruvchi konsepsiyalar sifatida qaraladi. Piaget bolalarning aqliy rivojlanishini bosqichma-bosqich kechadigan tabiiy jarayon sifatida izohlaydi. Uning fikricha, bola bilimni passiv qabul qiluvchi emas, balki faol "kashf etuvchi" subyekt hisoblanadi. Piagetga ko'ra, bolaning rivojlanishi ichki biologik yetilish va individual tajriba orqali amalga oshadi. Ya'ni bola o'zi mustaqil ravishda atrof-muhitni o'rganadi va bilimni "kashf etadi".

Vygotsky bola rivojlanishini ijtimoiy muhit bilan chambarchas bog'liq jarayon sifatida talqin qiladi. Uning fikricha, bola psixikasi kattalar va jamiyat bilan muloqot jarayonida shakllanadi. Bola bilimni avvalo ijtimoiy muhitda, ya'ni kattalar va tengdoshlar bilan muloqot orqali o'zlashtiradi. Bola rivojlanishi ijtimoiy muhit, madaniyat va ta'lim orqali shakllanadi. Kattalar yo'naltiruvchi rol o'ynaydi.

Piaget va Vygotsky nazariyalarining qiyosiy tahlili

1-jadval

Mezoni	Piaget yondashuvi	Vygotskiy yondashuvi
Rivojlanish manbai	Ichki biologik jarayon	Ijtimoiy muhit
Bola roli	Mustaqil tadqiqotchi	Ijtimoiy o'rganuvchi
Ta'limning roli	Rivojlanishga moslashadi	Rivojlanishni tezlashtiradi
Asosiy omil	Tajriba	Muloqot va hamkorlik
Tilning roli	Fikrlash natijasi	Fikrlashning vositasi

Ota-onaning bola tarbiyasidagi o'rni jamiyat rivojining eng muhim ijtimoiy-psixologik omillaridan biri hisoblanadi. Bola shaxsining shakllanishi, uning xulq-atvori, emotsional barqarorligi va ijtimoiy moslashuvi birinchi navbatda oilaviy muhitga bog'liq. Oila — bu bolaning ilk ijtimoiy tajribasini oladigan, asosiy qadriyatlar, odatlar va xulq me'yorlari shakllanadigan muhim institutdir.

Psixologiyada ota-onaning tarbiya uslublari odatda uch asosiy turga ajratiladi:

2-jadval

Avtoritar uslub – qat’iy nazorat, yuqori talablar va past darajadagi hissiy qo’llab-quvvatlash bilan xarakterlanadi. Avtoritar tarbiya uslubi qat’iy nazorat, yuqori talablar va hissiy qo’llab-quvvatlashning pastligi bilan tavsiflanadi. Bunday oilalarda ota-ona ko‘proq buyruq beruvchi, nazorat qiluvchi va talabchan pozitsiyada bo‘ladi, bola fikri va hissiy ehtiyojlari esa ko‘pincha ikkinchi darajaga suriladi. Natijada bola ko‘pincha tashqi bosim ostida tarbiyalanadi, bu esa uning ichki psixologik holatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Avtoritar muhitda ulg‘ayayotgan bolalarda o‘ziga ishonchning pastligi, mustaqil qaror qabul qilishda qiyinchilik, qo‘rquv va xavotir darajasining yuqoriligi kuzatilishi mumkin. Shuningdek, bunday bolalar ko‘pincha jazolanishdan qo‘rqib harakat qiladi, bu esa ichki motivatsiyaning sustlashishiga olib keladi.

Shu bilan birga, avtoritar uslub ba’zi hollarda tartib-intizomga rioya qilishni kuchaytirishi mumkin bo‘lsa-da, uning uzoq muddatli psixologik ta’siri ko‘proq salbiy oqibatlar bilan bog‘liq bo‘ladi. Bola shaxs sifatida erkin fikrlash va o‘zini ifoda etish imkonidan cheklanishi mumkin.

Demokratik uslub – muvozanatli nazorat, muloqotga ochiqlik va bolaga nisbatan hurmat bilan ajralib turadi. Demokratik tarbiya uslubi muvozanatli nazorat, ochiq muloqot va bolaga nisbatan hurmat bilan tavsiflanadi. Bunday oilalarda ota-onalar nafaqat talab qo‘yadi, balki bolaning fikrini tinglaydi, uning hissiyotlarini inobatga oladi va qaror qabul qilish jarayoniga asta-sekin jalb etadi. Bu yondashuv bola va ota-ona o‘rtasida ishonchli psixologik aloqa shakllanishiga xizmat qiladi.

Demokratik muhitda tarbiyalanayotgan bolalarda o‘ziga ishonch, mustaqillik, mas’uliyat hissi va ijtimoiy faollik yuqori darajada rivojlanadi. Bola o‘z fikrini erkin ifoda etishni o‘rganadi, shu bilan birga boshqalarning fikrini hurmat qilish ko‘nikmasi ham shakllanadi. Emotsional jihatdan bunday bolalar nisbatan barqaror bo‘lib, stressli vaziyatlarga moslashish qobiliyati kuchliroq bo‘ladi. Shuningdek, demokratik tarbiya bolada ichki motivatsiyani rivojlantiradi, ya’ni u jazodan qo‘rqib emas, balki ongli ravishda to‘g‘ri xulq-atvorni tanlaydi.

Bu esa shaxsning keyingi ijtimoiy hayotida muvaffaqiyatli moslashuviga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Liberal (erkin) uslub – nazoratning pastligi va bolaga haddan tashqari erkinlik berilishi bilan tavsiflanadi. Liberal (erkin) tarbiya uslubi ota-onaning nazorati pastligi, bolaga haddan tashqari erkinlik berilishi va talablarning yetarli darajada qo'yilmasligi bilan tavsiflanadi. Bunday oilalarda ota-ona ko'pincha bolaning xulq-atvoriga kam aralashadi, uning istak va qarorlariga ortiqcha erkinlik berishga moyil bo'ladi. Natijada tarbiya jarayonida aniq chegaralar va qat'iy qoidalar yetishmay qoladi. Liberal muhitda ulg'ayayotgan bolalarda mustaqillik ko'rinishi mavjud bo'lsa-da, bu ko'pincha to'liq shakllanmagan va nazoratsiz bo'ladi. Bunday bolalarda o'zini boshqarish ko'nikmalari sustroq rivojlanishi, intizomga rioya qilishda qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin. Shuningdek, ijtimoiy qoidalarni to'liq anglamaslik va mas'uliyat hissining yetarli darajada shakllanmasligi kuzatiladi.

Ba'zi hollarda haddan tashqari erkinlik bolaning emotsional beqarorligiga ham olib kelishi mumkin, chunki u aniq chegaralar va yo'naltiruvchi tamoyillardan mahrum bo'ladi. Bu esa uning ijtimoiy muhitga moslashuv jarayonini qiyinlashtiradi.

Ilmiy manbalarda ta'kidlanishicha, avtoritar tarbiya bolalarda qo'rquv, ishonchsizlik va xavotirni kuchaytiradi. Demokratik uslub esa aksincha, emotsional barqarorlikni ta'minlaydi. Liberal uslubda esa bolalarda tartibsizlik va ichki noaniqlik tufayli xavotir paydo bo'lishi mumkin.

Mazkur tadqiqotda maktabgacha ta'lim muassasasida tarbiyalanayotgan 5–6 yoshli 80 nafar bola va ularning ota-onalari ishtirok etdi. Tadqiqotda Diana Baumrind metodikasi, kuzatuv, suhbat va so'rovnomalardan foydalanildi. 80 nafar 5–6 yoshli bolalar ustida o'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ota-onaning tarbiya uslubi bolaning psixologik rivojlanishida muhim determinant hisoblanadi. Demokratik uslub eng samarali yondashuv bo'lib, avtoritar va liberal uslublar esa ayrim psixologik qiyinchiliklarni yuzaga keltirishi mumkin.

Tadqiqot natijalari jadvali (havotirlik darajasi bo'yicha)

3-jadval

Tarbiya uslubi	Xavotir darajasi bilan korrelyatsiya (r)	Izoh
Avtoritar	0,65 %	Kuchli ijobiy bog'liqlik (xavotir yuqori)

Tarbiya uslubi	Xavotir darajasi bilan korrelyatsiya (r)	Izoh
Demokratik	0,48 %	O‘rtacha manfiy bog‘liqlik (xavotir past)
Liberal	0.39 %	O‘rtacha ijobiy bog‘liqlik (xavotir o‘rtacha)

Jadval ma'lumotlariga ko'ra, avtoritar tarbiya uslubi va bolalarda xavotir darajasi o'rtasida kuchli ijobiy korrelyatsiya mavjud ($r = 0.65$), bu ushbu uslub bolalarda xavotirni oshirishga moyilligini ko'rsatadi. Demokratik uslub esa manfiy korrelyatsiya ($r = -0.48$) bilan bog'liq bo'lib, u bolalarda xavotirni kamaytiruvchi omil sifatida namoyon bo'ladi. Liberal uslubda esa o'rtacha ijobiy bog'liqlik ($r = 0.39$) kuzatilib, bu nazoratning yetishmasligi bilan izohlanadi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, ota-onaning tarbiya uslubi bolalarning emotsional holatiga bevosita ta'sir qiladi. Tadqiqot natijalari mavjud ilmiy qarashlarni tasdiqlaydi. Avtoritar uslubda tarbiyalanayotgan bolalarda qo'rquv va bosim hissi kuchli bo'lib, bu xavotir darajasining oshishiga olib keladi. Demokratik uslub esa bolaga o'z fikrini erkin ifoda etish imkonini berib, psixologik xavfsizlikni ta'minlaydi. Liberal uslubda esa bolaga chegaralarning yetishmasligi uning ichki beqarorligiga sabab bo'lishi mumkin. Bu esa turli vaziyatlarda xavotir hissining paydo bo'lishiga olib keladi.

Xulosa qilib aytganda, tarbiya uslublari bolaning shaxs sifatida shakllanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, ularning har biri turlicha psixologik va xulqiy natijalarni keltirib chiqaradi. Avtoritar tarbiya uslubi tashqi itoatkorlikni ta'minlasa-da, bola emotsional rivojlanishi va psixologik barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Liberal yondashuv esa erkinlikni keng taqdim etishi bilan birga, yetarli nazoratning yo'qligi sababli shaxsiy intizom va mas'uliyatning shakllanishini susaytiradi.

Shu nuqtai nazardan, demokratik tarbiya uslubi eng maqbul va samarali yondashuv sifatida e'tirof etiladi. U bolada mustaqil fikrlash, emotsional barqarorlik hamda ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirishga xizmat qiladi. Demak, zamonaviy tarbiya jarayonida mehr, qo'llab-quvvatlash va aniq me'yorlarga asoslangan demokratik yondashuvni qo'llash shaxsning har tomonlama barkamol rivojlanishini ta'minlaydi.

Foydalaniladigan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti nutqlari va ma’ruzalari – Toshkent: O‘zbekiston.
2. Botirova D.B Yosh davrlar pedagogik psixologiyasi. Toshkent 2021
3. Nishanova, Z.T. Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya darslik Toshkent: « O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati» nashriyoti, 2018. — 600 b
4. Mavlonova R.A, Rahmonqulova N.H va bosh. Umumiy pedagogika - T .: « Fan va texnologiya», 2018, 528 bet.
5. KHAKIMOVA, S. (2026). INTERACTION BETWEEN INFANTS AND ADULTS. *SHOKH LIBRARY*, 1(1)
6. N. Ismoilova, D. Abdullayeva «Ijtimoiy psixologiya» Toshkent —2013
7. Выготский Л.С. Педагогическая психология. — М., 1991. (Психология и учитель: С.358—372).
8. Karimova V.M., Sunnatova R.I., Tojibayeva R.N.” Mustaqil fikrlash”. - T.: Sharq. 2000. - 111 b.
9. Davletshin M.G. Zamonaviy maktab o‘qituvchisining psixologiyasi. «Pedagogika va psixologiya». T., Nizomiy nomidagi TDPU, 1999/1.